

فصلنامه علمی تخصصی رهیافت فرهنگ دینی

سال دوم - شماره پنجم - بهار ۱۳۹۸

نقش رفتار مبلغ در تبلیغ دین از دیدگاه امام رضا (ع)

مرتضی رحیمی^۱
سمیه سلیمانی^۲

چکیده

تبلیغ نقش مهمی در معرفی، نشر و حفظ هر مکتب داشته ضامن استمرار اصول و مبانی هر مکتب و پیروان آن است. هدف از پژوهش حاضر آن است که ضمن بیان ضرورت تبلیغ، نقش ویژگی‌های مناسب مبلغ را در توفیق او بیان کند. مبلغ باید این ویژگی‌ها را به تاسی از اهل بیت (ع) دارا باشد. از جمله نتایج این پژوهش که به روش توصیفی و تحلیلی انجام یافته آن است که دلایل چندی ضرورت تبلیغ و معرفی چهره حقیقی اسلام را ایجاد می‌کنند، از جمله: ۱- تهاجم فرهنگی که سبک زندگی اسلامی را نشانه گرفته است. ۲- توطئه قدرت‌های بزرگ برای نشان دادن چهره هولناک از اسلام و ایجاد اسلام هراسی ۳- ظهور گروه‌های تندرو و خشن که چهره رحمانی اسلامی را مخدوش نموده‌اند؛ از این رو مسلمانان دنیا باید ضمن پرهیز از اختلافات، با رفتار و گفتار مناسب خود در تبلیغ باورهای دینی بکوشند. لازمه موفقیت در تبلیغ دارا بودن ویژگی‌های لازم و استفاده از روش‌های مناسب است، در صورتی که ویژگی‌ها و شرایط لازم تبلیغ وجود نداشته باشند، تبلیغ اثر معکوس داشته آثار زیان باری برجای می‌گذارد، با توجه به آن که پیامبران و ائمه (ع)، از جمله امام رضا (ع) کار تبلیغ می‌کرده‌اند، ویژگی‌های ایشان و روش‌هایی که برای تبلیغ استفاده نموده‌اند، بسیار مفید و راهگشا است. گفتگو در تبلیغ نقش مهمی ایفا می‌کند و در صورت رعایت اصول و شرایط لازم، گفتگو می‌تواند جلو بسیاری از خشونت‌ها و خونریزی‌ها را بگیرد.

کلید واژه: اهل بیت (ع)، تبلیغ دین، مبلغ، امام رضا (ع)

^۱ دانشیار بخش علوم قرآن و فقه، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه شیراز
^۲ دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه شیراز (نویسنده مسئول)

مقدمه:

واژه‌ی تبلیغ از ماده‌ی بَلَّغَ، به معنای روش یا روش‌های مهم به‌هم‌پیوسته برای بسیج و جهت دادن به نیروهای اجتماعی و فردی از طریق نفوذ در شخصیت، افکار، عقاید و احساسات آن‌ها جهت رسیدن به یک هدف مشخص است که این هدف ممکن است سیاسی، نظامی، مذهبی، فرهنگی، اقتصادی و... باشد. همچنین ممکن است این هدف مشروع یا نامشروع باشد؛ بنابراین، تبلیغ یک وسیله است و بسته به خواست کسی که آن را در دست دارد، می‌تواند در جهت اهداف مختلف به کار رود. (صادقی نیری، ۱۳۹۰: ۲۲) تبلیغ دین، به معنای رساندن پیام الهی است. در این نوع تبلیغ، «مبَلِّغ تنها باید از روش‌های مناسب، شایسته و مشروع استفاده کند. این امر، مستلزم آشنایی مبَلِّغ با شیوه‌های مناسب تبلیغ است. اگر دایره‌ی تبلیغ دینی را تنگ‌تر کنیم، به تبلیغ اسلامی می‌رسیم که عبارت است از: هرگونه فعالیت نظام‌مندی که به‌قصد گسترش علمی، عاطفی و رفتاری اسلام صورت می‌گیرد. (کاویانی، ۱۳۸۷: ۳۶۳)

تبلیغ، ارشاد و هدایت مردم به ارزش‌های الهی از اصول رسالت و مسؤولیت همه پیامبران الهی بوده و خط اصلی برنامه آنان را تشکیل می‌داده است چنانچه حضرت نوح (اعراف: ۶۲)، هود (اعراف: ۶۸)، صالح (اعراف: ۷۹)، لوط (اعراف: ۹۳) و ... خود را مبلغ و پیام‌رسان خداوند خوانده‌اند؛ زیرا هر مکتبی برای شناساندن و حفظ اصول و مبانی خود و تقویت بنیه معنوی و آگاهی پیروان و جذب دیگران احتیاج مبرم به تبلیغ دارد، لذا همه امت‌ها همواره داعیان و مبلغانی داشته‌اند، چنانچه خداوند می‌فرماید: «ما تو را به‌حق فرستادیم تا بشارت‌دهنده و بیم‌دهنده باشی و هیچ امتی نبوده مگر این که هشداردهنده‌ای داشته است» (فاطر: ۲۴)

پیامبران بنیان‌گذاران تبلیغ و هدایت‌کننده تبلیغ بوده‌اند و هر پیامبری نظر به شرایط و زمان خاص خود، در تبلیغ ویژگی خاصی داشته و روی نقطه حساسی از تبلیغات تکیه کرده است؛ مثلاً در آیین ابراهیم (ع)، مبارزه با خرافه، شرک و بت‌پرستی و در دعوت شعیب مبارزه با بدعت اقتصادی بیشتر موردتوجه بوده است؛ (هود: ۸۵) دلیل توجه بیشتر به بدعت اقتصادی در زمان حضرت شعیب (ع) آن بوده که در زمان آن حضرت چپاول در امور مالی رایج بوده است. در دعوت صالح مبارزه با دنیاپرستی رفاه و اشرافی‌گری و غرور ناشی از آن موردتوجه بوده است. (شعرا: ۱۳۰) همچنین حضرت موسی، با استکبار، سحر و نیرنگ مبارزه داشته‌اند. (قصص: ۴) اشاره مکرر قرآن کریم به تبلیغ نشانگر اهمیت تبلیغ از نگاه اسلام است.

اسلام توجه وسیع به تبلیغات و ابعاد مختلف آن از خود نشان داده است. گاه می‌توان مشاهده کرد که شکل تبلیغات از شعر تا منطق و از اعطای مال برای تألیف قلوب تا خریدن مبلغان شرک تغییر می‌پذیرد و گاه در محتوای تبلیغات می‌توان ملاحظه کرد که این محتوا از ترسیم طراوتی که در جهان‌بینی الهی هست تا تشویق در این‌که آدمیان در جهان‌بینی توحیدی به علقه‌های زیستی و طبیعی خویش هم بهتر

می‌توانند برسند نوسان می‌یابد و در اجرا هم تبلیغ انبیای الهی گاه با بانگ بلند، گاه در خفیه و پنهان و گاه با دعوت عادی صورت می‌پذیرفته است؛ و این‌ها همه از توجهات اسلام به مسئله تبلیغ حکایت می‌کند. (منطقی، ۱۳۸۹:۳۱)

نهال اسلام توسط پیامبر^(ص) کاشته و خود ایشان تا پایان عمر به تبلیغ این دین پرداختند و پس از ایشان، این وظیفه‌ی خطیر بر دوش امامان نهاده شد و امامان شیعه بنا بر موقعیت زمانی و مکانی از روش‌های متعدد برای تبلیغ دین بهره برده‌اند. همه ائمه^(ع) در امر مهم تبلیغ و نشر اسلام کوشش وافر داشته‌اند؛ اما چهار تن از ایشان، از جمله امام رضا^(ع) فرصت بیشتری برای تبلیغ و نشر اسلام یافته‌اند؛ امام رضا^(ع) به دلیل آن‌که شرایط برای ایشان در عرصه مسائل اعتقادی و فقهی فراهم بود، با بهره‌گیری از معلومات فراوان و در زمینه‌های مختلف به امر مهم تبلیغ پرداخته‌اند. یکی از شیوه‌های مهم در سیره‌ی تبلیغی ایشان مناظره با سران مذاهب و ادیان و شبهه افکنان بوده است؛ آن حضرت هنگامی به امامت رسید که جهان اسلام، از لحاظ جغرافیایی و فرهنگی با قبل از آن قابل مقایسه نبود؛ از سویی غالب مردم در نگرش و اعتقاد دینی و نیز در عمل، از سنت نبوی فاصله گرفته بودند، از همین رو امام رضا^(ع) راه درست فهم دین را به مسلمانان آموزش می‌داد و تبلیغ می‌کرد و می‌فرمود: «رَجِمَ اللَّهُ عَبْدًا أَحْيَا أَمْرَنَا فَقُلْتُ لَهُ فَكَيْفَ يُحْيِي أَمْرَكُمْ قَالَ يَتَعَلَّمُ عُلُومَنَا وَ يُعَلِّمُهَا النَّاسَ فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عَلِمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَاتَّبَعُونَا.» رحمت خدا بر کسی باد که امر ما را زنده نماید، پرسش شد: چگونه؟ حضرت پاسخ داد: علوم ما را فراگیرد و به دیگران بیاموزد، زیرا اگر مردم محاسن سخن ما را می‌دانستند، از ما پیروی می‌کردند. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲: ۳۰)

آن حضرت با تکیه بر قرآن و سخنان ائمه^(ع) با شیوه‌های گوناگون از جمله مناظره به این مهم پرداخته‌اند که چگونگی بیشتر آن‌ها در منابع اسلامی ثبت و ضبط شده است. مناظرات آن حضرت با چهره‌هایی چون جاثلیق عالم بزرگ مسیحی، عمران صابی عالم زرتشتیان، رأس بزرگ یهودیان و... معروف و مشهور است. اکنون این وظیفه بر دوش عالمان و متولیان فرهنگی و تبلیغی جامعه قرار گرفته است که با توجه به ضرورت تبلیغ دین و اطلاع‌رسانی صحیح به این مهم بپردازند. مبلغان اسلامی در عصر کنونی که عصر ارتباطات است از هر زمان دیگر مسؤلیت ایشان سنگین‌تر است تا با دقت لازم به تبلیغ حقایق اسلامی بپردازند که خداوند می‌فرماید: «کیست نیکوتر از آن کسی که به سوی خدا مردم را بخواند و کردار نیک انجام دهد» (فصلت: ۳۳) طبرسی در ذیل این آیه، می‌نویسد: «آیه شریفه، دعوت و تبلیغ دین را، از بزرگ‌ترین طاعت‌ها و مهم‌ترین واجبات الهی شمرده است.» (طبرسی، ۱۳۸۰، ج ۲۴: ۳۲۸)

از جمله دلایل اهمیت تبلیغ آن است که پیامبر^(ص) در هنگام فرستادن امام علی^(ع) به یمن برای تبلیغ، به ایشان فرمودند: «ای علی کسی را نکشید و آن‌ها را دعوت کنید. قسم به خدا اگر خدا یک نفر از آن‌ها را

بواسطه تو هدایت کند؛ برای توبه‌تر است از آنچه آفتاب و غروب بر آن می‌تابد.» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۳۳: ۲۱). از سویی به‌موجب روایات، مبلغ دین و شریعت با پیامبر^(ص) محشور می‌شود. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲: ۲) نشانه گرفتن سبک زندگی اسلامی توسط قدرت‌های بزرگ، نشان دادن چهره مخوف از اسلام و ایجاد اسلام هراسی توسط دشمنان دین اسلام، ظهور گروه‌های خشن و تندرو که چهره رحمانی و مهربان اسلام را مخدوش می‌کنند، از جمله عواملی هستند که ضرورت تبلیغ دین اسلام را با دارا بودن رفتار و ویژگی‌های مناسب، توجیه می‌کنند.

هدف از پژوهش پیش رو که با روش توصیفی و تحلیلی انجام‌شده این است که از دیدگاه امام رضا^(ع) نقش ویژگی‌های رفتاری مبلغ را در تبلیغ دین بیان نموده و نشان دهد که این ویژگی‌های رفتاری باید از قرآن و سیره و سخنان اهل‌بیت^(ع)، از جمله امام رضا^(ع) اقتباس شود.

درباره پیشینه تحقیق باید گفت که باوجود ظرفیت زیاد فرهنگ رضوی، درباره نقش رفتار مبلغ در تبلیغ دین از دیدگاه امام رضا^(ع) کار چشمگیری انجام‌نشده است، اما آثاری به‌طور کلی درباره تبلیغ نگاشته شده‌اند، چنان‌که کتاب تبلیغ و مبلغ در آثار شهید مطهری از عبدالرحیم موگهی در سه بخش تبلیغ، مبلغ و نکته‌ها و هشدارهای تبلیغی حاوی نکاتی پیرامون تبلیغ از دیدگاه شهید مطهری است. همچنین خانم‌ها رقیه صادقی نیری و مهین حاجی‌زاده در مقاله «روش‌های دعوت و تبلیغ قرآنی از دیدگاه علامه طباطبایی» چاپ‌شده در شماره ۲۲ مجله پژوهش دینی در سال ۱۳۹۰، روش‌های تبلیغی علامه طباطبایی را مورد بررسی قرار داده‌اند؛ همچنین خانم نسیمه اسدی و آقایان حجت‌الله ایوبی و محمد سلطانی فر در مقاله «آسیب‌شناسی روش‌های تبلیغ دین در فضای مجازی» چاپ‌شده در شماره ۴۲ مجله مدیریت فرهنگی، آسیب‌های روش‌های تبلیغی را مورد اشاره و بررسی قرار داده‌اند؛ همچنین آقایان عنایت‌الله شریفی، محمدحسین خوانین‌زاده و حسام‌الدین خلعتبری لیماکی در مقاله «روش‌های تبلیغی امام رضا^(ع)» چاپ‌شده در شماره ۱۹ فصل‌نامه فرهنگ رضوی در سال ۱۳۹۶ روش‌های تبلیغی امام رضا^(ع) را در سه بعد شناختی، عاطفی و رفتاری مورد بررسی قرار داده‌اند، اما درباره نقش رفتار مبلغ در تبلیغ دین از دیدگاه امام رضا کمتر بحث نموده‌اند، از این‌رو پژوهش حاضر در پی آن است که با استناد به سخنان و سیره‌ی امام رضا^(ع) به پرسش‌هایی همچون: «آیا از شیوه‌های تبلیغی امام رضا^(ع) می‌توان به نقش رفتار مبلغ در تبلیغ دین دست‌یافت؟»، «ملاک مناسب بودن رفتار مبلغ چیست؟» و غیره پاسخ گوید.

ویژگی‌هایی که از نگاه امام رضا^(ع) مبلغ باید آن‌ها را دارا باشد

در تبلیغ، رعایت بعضی نکات توسط مبلغ، سبب تأثیرگذاری بیشتر است. امام رضا^(ع) به‌عنوان یکی از مبلغان نمونه هم در رفتار و هم گفتارشان، تفسیر آیات قرآن کریم بودند و همین امر موجب آن شد

که مسلمانان و حتی پیروان دیگر ادیان شیفته آن حضرت شده و به ایشان ایمان بیاورند، از همین رو ویژگی‌های ضروری مبلغ به شکل بعد مورد اشاره و بررسی قرار می‌گیرند:

۱- رسا و گویا بودن مبلغ در تبلیغ دین:

تبلیغ به معنای رساندن پیام به صورت رسا، گویا و مناسب با فرهنگ هر زمان است؛ تا در قلب و فکر مردم نفوذ کند و در واقع آنچه مورد نظر اسلام است، ابلاغ مبین است، چنانچه خداوند می‌فرماید: «ما علی الرسول الا البلاغ المبین» (نور: ۵۴؛ نحل: ۳۵؛ مائده: ۹۲؛ تغابن: ۱۹) تا حجت تمام شود و عذری باقی نماند، لذا رساندن پیام به صورت روشن و بدون هرگونه ابهام اولین وظیفه‌ی یک مبلغ اسلامی است.

۲- نیت خالص داشتن مبلغ:

در تبلیغ دین، چون کار برای دین خدا است، نیت خالص، نقش چشمگیر دارد، از همین رو مبلغ دین باید در کارش اخلاص داشته باشد. تنها به خدا توکل کرده و طلب توفیق کند و حرکت او همیشه باید به سوی خداوند باشد. (هود: ۸۸) امام رضا^(ع) فرمودند: «توکل بر خداوند، مایه نجات از هر بدی و محفوظ بودن از هر دشمنی است» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵: ۷۹).

۳- مبلغ باید پیام‌های خود را از کتاب و سنت بگیرد:

خداوند فرموده: «يُبَلِّغُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ» (احزاب: ۳۹) همچنین امام رضا^(ع) در پاسخ به پرسش‌ها از قرآن و سنت بهره گرفته و می‌فرمودند: «قرآن در اثر گذشت زمان، کهنه نشده، اثرش را از دست نمی‌دهد، زیرا برای همه زمان‌هاست، بلکه حجت و برهان برای همه‌ی انسان‌ها در طول زندگی است.» (عطاردی، ۱۳۶۸: ۴۹۸) از همین رو آن حضرت هدایت را تنها در قرآن و سنت قابل دسترسی می‌دانستند، چنان‌که «ریان بن صلت» گفته به امام رضا^(ع) گفتیم: ای فرزند رسول خدا! نظر شما درباره قرآن چیست؟ حضرت فرمودند: قرآن، کلام خداست. از آن پیشی نگیرید و هدایت را در غیر آن طلب نکنید که گمراه خواهید شد. (صدوق قمی، ۱۳۸۰، ج ۱: ۶۲)

۴- فصیح بودن مبلغ و استفاده وی از کلمات و جملات متعارف:

فصاحت در کلام و استفاده از کلمات و عبارات متعارف، شفاف سخن گفتن تأثیر بیشتری در انتقال پیام دارد. (شعرا: ۲۱۶ و ۱۶۸) لذا حضرت موسی^(ع) از خداوند یاری هارون را درخواست کرد، زیرا زبانش فصیح تر

بود. «واخی هارون هو افصح منی لسانا» (قصص: ۳۴) امام رضا (ع) نیز دارای فصاحت و بلاغت بود که هر کس در محضرش حاضر می‌شد پرسشی طولانی می‌کرد با یک جمله کوتاه به وی جواب مقتضی می‌داد راضی و خوشنود برمی‌گشت آن حضرت مطالب آسمانی را در قالب الفاظ ریخته و به مردم می‌آموختند. صنایع بدیعی و عناصر زیبایی معنوی و... که در سخن آن حضرت به کار گرفته شده (اسفندیاری، ناظری و نادریان، ۱۳۹۶ ش، ۱۹: ۴۱-۷۱) نشانگر اوج فصاحت آن حضرت است.

۵- بصیرت و آگاهی داشتن مبلغ:

مبلغ برای موفقیت در تبلیغ باید در مورد موضوع تبلیغی خویش آگاهی و بصیرت داشته باشد، زیرا سخنی که از روی آگاهی نباشد بر روی مخاطبین اثر نامطلوبی دارد، از همین رو خداوند در خطاب به پیامبر (ص) فرموده: «ای رسول ما! بگو این است راه من! که با آگاهی و بصیرت کامل، خود و پیروانم را به سوی خدا دعوت می‌کنم.» (یوسف: ۱۰۸) همچنین امام رضا (ع) در اهمیت این ویژگی فرموده‌اند: «خداوند به واسطه‌ی علم اقوامی را سربلند می‌کند و آنان را در خیر پیشوا قرار می‌دهد که از آثار آن‌ها اقتباس می‌شود و به کردار آن‌ها مردم راه می‌یابند و به روی و نظر آن‌ها منتهی می‌شود» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱: ۱۷۱) با توجه به این ویژگی، مبلغ اسلامی باید همواره به علم و آگاهی خود بیفزاید و همانند رسول خدا (ص) دعا کند که: «رب زدنی علماً.» (طه: ۱۱۴) پروردگارا بر دانشم بیفزای

۶- تواضع و فروتنی:

مبلغ باید نسبت به پیروان و هدایت یافتگان، تواضع و فروتنی نماید، چنان‌که خداوند فرموده: «واخفض جناح لمن اتبعك من المؤمنین» (حجر: ۸۸) تواضع امام رضا (ع) به اندازه‌ای بود که برخی مواقع مردم آن حضرت را نمی‌شناختند و ایشان را از افراد معمولی تمیز نمی‌دادند، چنان‌که نقل شده روزی آن حضرت وارد حمامی شدند، مردی آنجا بود که ایشان را نمی‌شناخت و به امام گفت بیا مرا مشت و مال بده. حضرت شروع به ماساژ دادن دست و پای او کردند، زمانی که آن حضرت را شناخت، عذرخواهی کرد، ولی امام او را دلداری دادند. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱، ق، ۴۹: ۹۹)

۷- محاسبه نمودن خود:

مبلغ دین، در هر نقطه و هر مکان باید خود را مورد محاسبه قرار دهد، بدیهی است که محاسبه به دلیل نقش مهمی که در خودسازی دارد، می‌تواند در موفقیت مبلغ مؤثر باشد؛ چنانچه امام رضا (ع) فرموده‌اند: «مَنْ

حَاسِبَ نَفْسَهُ رَيْحًا وَمَنْ غَفَلَ عَنْهَا خَسِرًا» (مجلسی، ۱۴۰۳، ق، ج ۷۵: ۳۵۲) هر کس به حساب خودش رسیدگی کند، سود می‌برد و هر کس از خود (و اعمالش) غافل شود، زیان می‌کند.

۸- اجبار نکردن دیگران به پذیرش سخنان خود:

مبلغ باید دیگران به پذیرش سخنان خود مجبور نکند، چنان که امام رضا^(ع) در تبلیغ به نحوی عمل می‌کرد که سازنده و تربیت‌کننده باشد؛ از همین رو در سیره‌ی تبلیغی خویش هیچ‌گاه کسی را مجبور به پذیرش سخنان خود نکرد. این ویژگی را می‌توان از مناظرات آن حضرت نتیجه گرفت.

۹- تبلیغ دین با رفتار خود:

مبلغ باید با رفتار خود، مبلغ دین باشد، از همین رو امام رضا^(ع) هر آنچه را که می‌خواست به دیگران بیاموزد در عمل می‌آموخت. بر هیچ معروفی امر نمی‌کرد، جز آنکه خود بیشتر و بیشتر از دیگران بدان عملی می‌کرد و از هیچ منکری نهی نمی‌کردند؛ جز آن که خود همیشه از آن اجتناب می‌نمودند و به یارانش نیز می‌فرمود: «کونوا دعاة للناس بغير الاستکتم» (آل عمران: ۶۰) مردم را به غیر زبانتان به نیکی فراخوانید، زیرا انسان بیش از آنکه از گفتار متأثر گردد، از کردار تأثیر می‌پذیرد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۰: ۳۰۳) به‌ویژه کرداری که از ایمان برخیزد و سخنی که از قلب سرچشمه گیرد.

با توجه به ویژگی مزبور، ایمان به هدف از جمله ویژگی‌های لازم مبلغ است، لذا مبلغ باید خود به آنچه می‌گوید ایمان راسخ داشته و به آن پایبند باشد و مردم از او عمل ببینند، چنانچه قرآن کریم در مورد یقین مبلغان اسلامی می‌فرماید: «آنان به خدا و روز قیامت ایمان راسخ دارند و به کارهای نیک دعوت کرده و از کارهای ناپسند بازمی‌دارند و خود نیز عملاً به‌سوی نیکی‌ها می‌شتابند و آنان از انسان‌های صالح و شایستگان هستند» (طه: ۱۱۴) همچنین امام رضا^(ع) ایمان را معرفت قلبی، اقرار به زبان و عمل با اعضا و جوارح دانسته‌اند. (صدوق قمی، ۱۳۸۰، ج: ۱، ۲۳۰)

۱۰- هدف بودن اصلاح امور و مبارزه با فساد:

هدف مبلغ از تبلیغ باید اصلاح امور و مبارزه با فساد باشد، چنان که خداوند از زبان حضرت هود^(ع) فرموده: «ان ارید الا اصلاح ما استطعت» (هود: ۸۸)، این موضع‌گیری حتی در برابر بستگان فاسد نیز باید انجام شود؛ از همین رو امام رضا^(ع) اگر در بین بستگان خود خلاف و انحرافی می‌دید، بدون توجه به نسبت خویشاوندی، آنان را منع می‌فرمود. حسن بن موسی و شاء بغدادی گفته است: «در خراسان در محضر امام رضا^(ع) بودم و

در آن مجلس، برادر حضرت، زیدبن موسی، معروف به زیدالنار هم حضور داشت، او مرتب تعریف می‌کرد که ما خاندان، چنین و چنان هستیم، امام رضا (ع) که با جمعی مشغول صحبت بود، وقتی سخنان زید را شنید، بی‌درنگ رو به او کرد و فرمود: ای زید! آیا سخن گذشتگان کوفه مغرور کرده است که گفته‌اند: فاطمه (ع) چون عفاف ورزید، خداوند، ذریه او را بر آتش حرام کرد؟ این سخن تنها درباره حسن و حسین (ع) است. اگر پدربدرت خدا را اطاعت کند، روزها را روزه بگیرد و شب‌ها را به عبادت سپری کند و تو خدا را نافرمانی کنی و هردو شما که ذریه زهرا هستید در قیامت برابر باشید، باید تو از پدربدرت عزیزتر باشی...» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۹: ۲۱۸) زید وقتی بر مأمون وارد شد، مأمون به احترام امام رضا (ع) او را احترام کرد، اما آنگاه که زید بر امام وارد شد، آن حضرت او را جواب نداد. زید گفت: من برادر تو و پسر پدربدرت هستم. حضرت فرمود: تو تا وقتی برادر من هستی که خدای متعال را اطاعت کنی، ولی آنگاه که خدا را معصیت کنی، میان من و تو برادری نیست» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲۲۱۷۹)

۱۱- خوش‌خلقی و نرم‌خویی:

مبلغ باید حسن خلق بوده و با نرمی سخن بگوید تا تبلیغ وی اثرگذاری بیشتری داشته باشد، چنان‌که خداوند به حضرت موسی (ع) فرمان داده که با فرعون با لحنی نرم سخن بگوید تا شاید قلب فرعون نرم شود و ایمان بیاورد، یا حداقل از مجازات الهی بترسد و ظلم نکند. (طه: ۴۴) در برخی از آیات، حسن خلق پیامبر از جمله دلایل راز موفقیت پیامبر (ص) در امر تبلیغ دین دانسته شده، چنان‌که خداوند فرموده است: «به جهت رحمت خداوند با مردم مهربان و نرم‌خو شدی و اگر تندخو و سخت‌دل بودی قطعاً از اطراف تو پراکنده می‌شدند» (آل عمران: ۱۵۹)

با توجه به اهمیت خوش‌خلقی و نقش شگرف آن در تبلیغ، امام رضا (ع) خوش‌اخلاقی را از مروت دانسته (صدوق قمی، ۱۳۸۰، ج ۲: ۲۷) و فرموده‌اند: «رسول خدا فرمود: هیچ چیزی در ترازوی اعمال سنگین‌تر از اخلاق نیکو نیست.» (صدوق قمی، ۱۳۸۰، ج ۲: ۳۷) و نیز فرموده‌اند: خوش‌اخلاق باشید؛ زیرا انسان خوش‌اخلاق یقیناً در بهشت است و از بدخلقی بهره‌یزید؛ زیرا شخص بداخلاق ناگزیر در آتش دوزخ است. (صدوق قمی، ۱۳۸۰، ج ۲: ۳۱) یکی از نویسندگان می‌گوید: «امام رضا (ع) با اخلاق خاص شریف و شگفتش ممتاز بود که این در جذب هر دو گروه شیعه و سنی کمک می‌کرد. او این اخلاقیات را از اصل پیام الهی گرفته بود که به وی سپرده شده بود تا از آن حمایت کند و وارث آن باشد.» (معروف الحسنی، ۱۴۰۹: ۳۴۸).

۱۲- دلسوزی و مهربانی:

دلسوزی و مهربانی از جمله ویژگی‌های ضروری مبلغ موفق است، چنان‌که خداوند فرموده: «قرآن را بر

تو نازل نکردیم تا به رنج آفتی» (طه: ۱) پیامبر^(ص) آن قدر دلسوز و نگران مردم بود که گاهی مریض می‌شد تا جایی که خداوند متعال خطاب به او فرموده: «شاید اگر به این سخن ایمان نیاورند، تو جان خود را از اندوه در پی گیری [کار] شان تباه کنی» (کهف: ۶) پیامبر^(ص) چنان با مردم با شفقت و مهربانی رفتار می‌کرد که گویی پاره‌ای از جان مردم و روح جامعه بود و همین امر سبب جذب دل‌ها شده بود. قرآن می‌فرماید: «برای شما پیامبری از جنس خودتان آمد که هرگونه ناراحتی و ضرر و زبانی به شما برسد برای او سخت ناراحت‌کننده است و به هدایت شما عشق می‌ورزد و نسبت به مؤمنان دلسوز و مهربان است» (توبه: ۱۲۸) امام رضا^(ع) نیز اسوه دلسوزی و مهربانی بودند، از همین روی رئوف از القاب ایشان است. ایشان می‌فرمایند: سر خردمندی - پس از ایمان به خدا - مردم دوستی و مهربانی نسبت به همگان است؛ خواه نیکوکار و خواه بدکار. (صدوق قمی، ۱۳۸۰، ج ۲: ۳۵) و نیز فرمودند: مؤمن، مؤمن واقعی نیست، مگر آن که سه خصلت در او باشد: سنتی از پروردگارش و سنتی از پیامبرش و سنتی از امامش... اما سنت پیغمبرش، مدارا و نرم رفتاری با مردم است (کلینی، بی‌تا، ج ۳: ۳۳۹) ایشان بیشترین محبت و مهربانی را نسبت به مردم و اهل خانه و خدمت‌گزارانشان داشتند. یاسر خادم امام رضا^(ع) نقل می‌کند که: «در روز آخری که حضرت از دنیا رفت و بسیار هم ضعیف شده بود، پس از آنکه حضرت نماز ظهر را خواندند به من فرمودند: ای یاسر مردم چیزی نمی‌خورند؟ عرض کردم با وضعی که شما دارید ای سرور من چطور می‌تواند چیزی بخورند؟ حضرت تا این کلام را شنید کمر خم خود را راست کرده فرمود: غذا بیاورید و همی کارکنان خود را خواند و احدی را باقی نگذاشت مگر بر سر سفره نشانید، از هریک جدا احوال پرسید و از وضعشان جستجو کرد...» (صدوق قمی، ۱۳۸۰، ج ۲: ۵۸۹)

۱۳- صبر و بردباری:

صبر و بردباری لازمه کار تبلیغ است؛ زمانی که حضرت موسی^(ع) در وادی طور به پیامبری مبعوث شد؛ ندا رسید که از این به بعد رسول ما هستی یعنی مبلغ خدا هستی، پیام ما را باید به فرعون و فرعونیان برسانی (طه: ۲۴) حضرت موسی از خداوند تقاضا کرد که «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» (طه: ۲۵) خدایا به من حوصله فراوان و شرح صدر بده تا بر سختی‌های رسالت صبر و حوصله به خرج دهم و از سخنان نادرست دشمنان زود نرنجم، از همین رو مبلغ باید در برخورد با مشکلات محکم و ثابت بوده و در مقابل سنگ‌اندازی‌ها استقامت ورزد، چنان که خداوند به پیامبر^(ص) فرموده: «فاستقم كما امرت» (هود: ۱۱۲) همچنین اشاره فرموده که علت گرفتار شدن یونس در شکم ماهی رها کردن بندگان گمراه و صبر نکردن بر آزار ایشان بود. او بر قوم بت پرست و نافرمان خویش، غضب کرد و بدون این که صبر کند بیرون رفت؛ و «در شکم آن نهنگ که تنگ

و تاریک بود خدا را صدا می‌زد که ای خدا معبودی جز تو نیست، تو پاک و منزهی؛ به‌راستی که من (به خاطر کم‌صبری در مقابل نامالایمات قوم خود) از ستمکاران (بر خودم) گشتم.» (انبیا: ۸۷)

امام رضا (ع) نیز مانند دیگر ائمه (ع) نمونه کامل صبر و بردباری بودند. شکیبایی و بردباری آن حضرت در دوره خلافت مأمون در برابر سیاست‌های مرموز و پشت پرده او به‌ویژه جریان ولایتعهدی قابل‌انکار نیست. آن حضرت در برابر افرادی که با ایشان ستیزه و نزاع داشتند حلم و صبر می‌ورزیدند. در برابر دهن‌کجی‌های دیگران سعی می‌کردند سکوت کنند. افرادی بودند که نسبت به ایشان بی‌احترامی می‌کردند؛ اما این بزرگوار در برابر آن‌ها خاموشی را انتخاب می‌کردند (عماد زاده، ۱۰۶۴: ۱۳۸۴) و می‌فرمودند: «هر کس (از خدا) بهشت بخواد و در برابر سختی‌ها شکیبایی نرزد، بی‌گمان خود را ریشخند کرده است. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۱: ۳۵۶) ایشان حلم را از نشانه‌های دین فهمی می‌دانستند. (حرانی، ۱۳۹۴: ۴۶۹)

۱۴- خود را همتای دیگران دانستن:

همتا دانستن مبلغ در خصوصیات مادی و انسانی مردم و اعلام این همتا انگاری به آنان، شبهات را از دل مردم زدوده و بر اعتمادشان خواهد افزود. «سحان ربی هل کنت الا بشرا رسولا» (اسراء: ۹۳)

با توجه به این ویژگی، حضرت رضا (ع) همواره خود را در دسترس جویندگان حقیقت و دانشمندان قرار داده و به رفع شبهات و پاسخ به سؤالات ایشان می‌پرداختند و مشهور است که شبی تا اذان صبح به پاسخگویی به شبهات پرداخته و این امر خطیر را بر نماز شب ترجیح داده بودند. مبلغ باید به همه مردم به یک چشم نگاه کند، حتی در سلام کردن، چنانچه امام رضا (ع) می‌فرماید: «هر کس به یک مسلمان فقیر، طوری سلام دهد که متفاوت باشد با سلامش بر ثروتمندان، خداوند را در روز قیامت به‌گونه‌ای ملاقات می‌کند که خدا بر او خشمناک است.» (عطاردی، ۱۴۰۶ ق، ج ۱: ۲۷۰) و در آنجا که خداوند اجازه می‌دهد، به افکار عمومی احترام بگذارد. در چشم امام رضا (ع) همه افراد، از نظر انسانی مقام و ارزش داشتند و به آنان احترام می‌گذاشت و برابری انسان‌ها را در حقوق ملاحظه می‌کرد و با نشست و برخاست با مستضعفین و غلامان، عملاً درس برابری انسان‌ها را می‌داد «ایشان هرگاه تنها می‌شد؛ همه اطرافیان خود را از کوچک و بزرگ پیرامون خود جمع می‌کرد، با آنان حرف می‌زد، با آنان انس می‌گرفت، آنان هم با وی مأنوس می‌شدند؛ و هرگاه بر سفره می‌نشست، همه کوچک و بزرگ‌ترها را صدا می‌کرد، حتی کارپرداز و حجاج را بر سفره خویش می‌نشاند...» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴۹: ۱۰۲) در رفتار با آدمیان، حرمت آنان را نگه می‌داشت و نمی‌گذاشت کسی تحقیر شود، هرچند که از اقلیت‌های دینی باشد. ایشان حتی در مناظرات خویش ادب را در نهایت حد خویش رعایت می‌نمود و از سرافکنندگی دیگران و ناکامی آن‌ها در پاسخ دادن به سؤالات حضرتش اظهار مسرت

نمی‌کرد و بعد از اینکه می‌دید خصم به زانو درآمده و سکوت کرده یا تقاضا می‌کند که از دیگری سؤال شود، او را تحقیر نمی‌کرد مثل آنچه در مورد جاثلیق رخ داد؛ چنانکه حضرت^(ع) به ایمان آوردگان روی خوش نشان می‌داد و اکرام می‌نمود و صحنه مناظره را به رخ نمی‌کشید؛ همانند آنکه در اثنای گفتگو، عمران به حقانیت اسلام پی برده، ایمان آورد. آن حضرت^(ع) در پایان مجلس عمران را فراخواند و به هنگام ورود وی محترمانه از او استقبال کرد. سپس به او چند جامه و ده هزار درهم عطا فرمود. (صدوق قمی، ۱۳۸۰: ۳۶۰) البته عمران با آنکه فیلسوف عصر خویش بود با تواضع در برابر امام رضا^(ع)، ایشان را با تعبیری چون «یا سیدی» مخاطب می‌کرد. (صدوق قمی: ۱۳۸۰: ۳۴۰ به بعد) گویا همین تواضع و فروتنی در برابر امام^(ع) زمینه‌ساز هدایت و بصیرت او گردید.

۱۵- مشورت کردن با مردم:

مبلغ باید با مردم مشورت کند، چنانچه خداوند به پیامبر^(ص) فرموده است: «و مشاورهم فی الامر» (آل عمران: ۱۵۹) همچنین امام رضا^(ع) هنگامی که در حضور پدر بزرگوارش سخن به میان آمد پدر بزرگوارشان فرمودند: «هیچ خردی باخرد آن حضرت برابری نمی‌کند اما با این حال گاه آن حضرت با یکی از غلامان سیاه خود مشورت می‌کرد به ایشان عرض شد: با چنین کسی مشورت می‌کنی؟ فرمود: چه بسا که خداوند تبارک و تعالی (نظر درست را) بر زبان او جاری کند.» (طبرسی، ۱۳۷۰، ج ۲: ۹۹)

۱۶- امر به معروف و نهی از منکر:

چنان که می‌دانیم امر به معروف و نهی از منکر با تبلیغ تفاوت دارند، زیرا تبلیغ، مرحله شناساندن و خوب رساندن است، اما امر به معروف و نهی از منکر مربوط به مرحله اجرا و عمل است. تبلیغ، یک وظیفه عمومی برای همه مسلمانان است، همچنان که امر به معروف و نهی از منکر یک وظیفه عمومی است. وظیفه‌ای که هر مسلمان از نظر تبلیغ دارد این است که باید این احساس در او پیدا بشود که به نوبه خودش حامل پیام اسلام است؛ اما وظیفه‌ای که هر مسلمان در مورد امر به معروف و نهی از منکر دارد این است که باید این احساس در او باشد که مجری و جزء قوه مجریه این پیام است که باید آن را در جامعه به مرحله عمل و تحقق برساند و به آن لباس عینیت ببوشاند. (مطهری، ۱۳۷۷ ش، ج ۱۷: ۳۲۲)

یکی از وظائف مبلغان دینی امر به معروف و نهی از منکر است، چنان که خداوند فرموده: «باید از میان شما، گروهی (مردم را) به نیکی دعوت کنند و به کار شایسته وادارند و از زشتی بازدارند و آنان همان رستگارانند» (آل عمران: ۱۰۴) همچنین امام رضا^(ع) به عنوان الگوی مبلغان، گذشته از توصیه‌های گفتاری به

امربه معروف و نهی از منکر، همواره عملاً امر به معروف و نهی از منکر می‌کردند به گونه‌ای که ضمن حفظ ملامت و نرمی گفتار و رفتار، به گونه‌ای مسئله را بیان می‌کردند که مخاطبین بر اهمیت موضوع وقوف کامل پیدا کنند که این موضوع حتی در برخورد با غلامان و خدمتکاران نیز به چشم می‌خورد.

مهم‌ترین منکر در عصر آن حضرت، فرقه‌گرایی و تشّت آراء صاحب‌نظران دینی بود که امام رضا (ع) در ادامه راه پدران بزرگوارشان وارد عرصه روشنگری دینی شدند تا حقیقت دین را از گزند تحریفات و انحرافات محفوظ دارند؛ در این باره آن حضرت از روش‌هایی، مانند پاسخگویی به شبهات و سوالات، تشکیل مجالس درس و بحث، مناظره با رؤسا و پیشوایان فرقه‌ها و تذکر به مأمون استفاده می‌کردند. ایشان حتی با مخالفان سرسخت از طریق گفت‌وگو و نرمش برخورد می‌کردند.

۱۷- شجاع بودن:

مبلغ باید شجاع باشد و از کسی، نه‌راسد، زیرا پیامبران که تبلیغ رسالت‌های الهی می‌کردند، تنها از خداوند می‌ترسیدند (احزاب: ۳۹) - همچنین ائمه (ع)، از جمله امام رضا (ع) بدون هیچ واژه‌ای به امر تبلیغ و تبیین دین می‌پرداختند، چنان که اباصت گفته است: امام رضا (ع) در بیان مسائلی که حق می‌دانست، از مأمون وحشی‌نا داشت و در بیشتر اوقات به او چنان جواب می‌داد که ناراحتش می‌کرد، این وضع سبب خشم و افزایش عداوت مأمون نسبت به آن حضرت می‌شد، اما غضب و عداوت خود را هرگز به امام (ع) آشکار نمی‌کرد. (مفید، ۱۴۱۳ ق: ۳۱۵) همچنین در هنگامی که امام رضا (ع) گفته شد: شما نمی‌ترسید از اینکه هارون شما را همانند پدر گرامی‌تان امام موسی بن جعفر (ع) به شهادت برساند یا اذیت کند؟ حضرت فرمودند: «همان‌طور که پیامبر اکرم (ص) می‌فرمودند «اگر ابولهب توانست یک مو از سر من کم کند، من پیغمبر شما نیستم» من هم به شما می‌گویم؛ اگر هارون توانست یک مو از سر من کم کند، من امام شما نیستم.» (کلینی، بی‌تاج ۸: ۲۵۸)

کسی که در راه دین تبلیغ می‌کند نباید از کسی جز خدا واهمه‌ای داشته باشد «آن‌ها که رسالت‌های الهی را تبلیغ می‌کنند و (تنها) از او می‌ترسند و از هیچ‌کس جز او واهمه‌ای ندارند، همین بس که خداوند حسابگر و پاداش‌دهنده اعمال آن‌ها است» (احزاب: ۳۹) از امام رضا (ع) درباره حقیقت توکل پرسش شد. فرمود: این که جز خدا از کسی نترسی، (حرانی، ۱۳۹۴: ۴۶۹)

۱۸- امید داشتن به اثربخشی تبلیغ:

مبلغ باید به اثربخشی تبلیغ، امیدوار باشد و هرچند که مخاطب او فرعون باشد «لعلّه یتذکر او یخشی» (طه: ۴۴)!

کار تبلیغ را کوچک نشمارد، از همین رو در منطق قرآن، تبلیغ، کار بسیار دشواری تلقی شده است چنانچه

حضرت موسی از خدا تقاضا کرده که این مأموریت سنگین را بر من آسان گردان «وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي» (طه: ۲۶) درحالی که در جامعه ما کار تبلیغ این قدر کوچک و سبک گرفته می شود.

استفاده امام رضا^(ع) از فرصت‌ها و شیوه‌های گوناگون تبلیغ، همچون مناظره‌ها و غیره نشانگر امید آن حضرت به اثربخشی تبلیغ ایشان است؛ همچنین آن حضرت به نقل از پیامبر^(ص) درباره امید فرموده‌اند: «یا ابن آدم! لا یغرنک ذنب الناس عن ذنبک و لا نعمه الناس من نعمه الله علیک و لا تقنط الناس من رحمہ الله تعالی و انت ترجوها لنفسک.» (امام رضا ع، ۱۴۰۶ ق: ۴۱) رسول خدا^(ص) فرمود: الله تبارک و تعالی فرموده است: ای آدمیزاد! گناه مردم تو را از توجه به گناه خودت نفریبد و نعمت مردم تو را از توجه به نعمتی که خداوند بر تو ارزانی داشته گول نزنند، مردم را از رحمت خداوند مأیوس و ناامید مکن درحالی که تو برای خودت به رحمت خداوند امیدوار هستی.

۱۹- بشیر و نذیر بودن مبلغ:

مبلغ در مقام تبلیغ باید هم بشیر باشد و هم نذیر «بشیرا و نذیرا»، نه مردم را ناامید کند نه به کلی امیدوار سازد، بلکه باید آن‌ها را میان بیم و امید و خوف و رجاء نگه دارد. (هود: ۳۱) مبلغ باید امید به وعده‌های الهی و پیروزی اسلام بر تمامی ادیان (توبه: ۳۳) را همواره در وجود مخاطب منتقل کرده و جملات امیدبخش و روح مقاومت را در مردم زنده کند. «وقال موسی لقومه استعینوا بالله و اصبروا ان الارض لله یورثها من یشاء من عباده و العاقبة للمتقین» (اعراف: ۱۲۸).

سوگند امام رضا^(ع) به خداوندی که پیامبر^(ص) را به حق و به‌عنوان بشارت‌دهنده و ترساننده مبعوث فرموده (صدوق قمی، ۱۳۷۸ ش، ج ۱: ۲۵۲) مؤید آن است که از دیدگاه امام رضا^(ع)، مبلغ باید این ویژگی را دارا باشد.

۲۰- شروع کردن از خانواده خود در تبلیغ:

مبلغ باید در تبلیغ از خانواده و خویشان خود شروع کند، چنان‌که خداوند فرموده: «وامر اهلک بالصلاة» (طه: ۱۳۲)، «وانذر عشیرتک الاقربین» (شعرا: ۲۱۴) مردی به امام رضا^(ع) گفت: به خدا سوگند، در روی زمین، کسی از نظر پدر، به شرافت تو نمی‌رسد. حضرت فرمود: تقوا به آنان شرافت بخشیده و طاعت خدا آنان را بالا برده است. مرد دیگری به آن حضرت گفت: به خدا، تو بهترین مردمی! حضرت فرمود: فلانی! قسم مخور، بهتر از من کسی است که در برابر خداوند، باتقواتر و مطیع‌تر باشد. به خدا سوگند، این آیه نسخ نشده است: «و جعلناکم شعوباً و قبائل لتعارفوا ان اکرمکم عندالله اتقاکم» (حجرات: ۱۳) (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴۹: ۹۵) از همین روی امام رضا^(ع) اشاره فرموده که در دوازده جا اصطفااء (برگزیدن) تفسیر شده است که از جمله آن‌ها آیه «وانذر

عشیرتک الاقرین» (شعراء: ۲۱۴) می‌باشد. (صدوق قمی، ۱۳۷۸ ش، ج ۱: ۳۳۱)

۲۱- بها دادن به اهل ایمان و ترجیح دادن آن‌ها بر سرمایه‌داران و متکبران:

مبلغ شایسته باید به اهل ایمان بها دهد و آن‌ها را بر سرمایه‌داران و متکبران ترجیح دهد، چنان‌که خداوند فرموده: «ولا تطرد الذين يدعون ربهم بالغداة والعشي» (انعام: ۵۲) و نیز فرموده: «وما أنا بطارد الذين امنوا» (شعراء: ۱۱۴) همچنین از پیامبر (ص) خواسته که در برابر ظالمان موضع‌گیری کرده و از کارهای آن‌ها اعلام بیزاری کند. «آئی بری ء مما تعملون» (شعراء: ۲۱۶). «آئی بری ء مما تشرکون» (انعام: ۷۸). توصیه‌های مکرر امام رضا (ع) در خصوص توجه به فقراء و توجه عملی آن حضرت به فقراء و افراد محروم جامعه نشانگر آن است که آن حضرت این ویژگی مطلوب مبلغ را دارا بوده‌اند، چنان‌که در فلسفه روزه فرموده‌اند: «با گرسنگی و تشنگی این ماه گرسنگی و تشنگی قیامت را به یادآورید، به فقراء و مساکین خود صدقه بدهید.» (صدوق قمی، ۱۳۷۸ ش، ج ۱: ۲۹۵) همچنین یکی از فلسفه‌های وجوب زکات را توجه به فقراء دانسته‌اند. (صدوق قمی، ۱۳۷۸ ش، ج ۲: ۸۹)

۲۲- شناخت فرهنگ مخاطبین و شرایط زمانی و مکانی تبلیغ:

با توجه به این ویژگی ضروری مبلغ، پیامبر (ص) هرگاه وارد مسجد می‌شد و می‌دید برخی نشسته‌اند و شعر می‌خوانند، او نیز می‌نشست و گوش می‌کرد؛ آن‌ها می‌خندیدند، پیامبر (ص) هم می‌خندید. «ولا یزجرهم الا عن حرام.» تنها ایشان را از حرام منع می‌کرد. (غزالی، بی‌تا ج ۷: ۱۴۶) امام رضا (ع) نیز در تبلیغ خود بر مخاطب شناسی توجه خاص داشتند، چنان‌که شخصی از ثنویه (دوگانه‌پرستان) خدمت ایشان رسید و بر یگانگی خداوند دلیل خواست، ایشان با توجه به قدرت شناخت وی به او فرمودند: «این که تو می‌گویی خدا دوتاست، خود دلیل بر یگانگی خداوند است، زیرا تو دومی را نمی‌خوانی مگر آن که اولی را اثبات کنی، پس اولی مورد اتفاق همگان بوده و دومی محل اختلاف است.» (عطاردی، ۱۴۰۶ ق: ۲۴/۲)

۲۳- خلاقیت و نوآوری:

مبلغ باید در کار تبلیغ و در به کار بردن وسایل تبلیغ، خلاقیت و نوآوری داشته باشد، چنانچه همه پیامبران، روش‌های متنوع و گسترده‌ای برای رساندن این پیام، اتخاذ کردند که می‌تواند برای ما الهام‌بخش باشد. روش‌های متنوع گفتاری، عاطفی و رفتاری امام رضا (ع) در مناظره‌ها و دیگر موارد نشانگر لزوم خلاق و نوآور بودن مبلغ است.

۲۴- دنبال ریاست و شهرت نبودن مبلغ:

مبلغ دین، نباید به دنبال ریاست‌طلبی و شهرت باشد، از همین روی امام رضا^(ع) ریاست در دین مسلمان را از دو گرگ درنده در میان گله گوسفندانی که چوپان ندارد زیان‌آورتر دانسته‌اند. (کلینی، بی‌تا ج ۲: ۲۹۷) بلکه باید تبلیغ برای دین را وظیفه‌ی خود دانسته و از آن شادمان گردد و هر جا که خود را مفید احساس کند، به تبلیغ دین بپردازد، بی‌آنکه از مخاطب خسته و دلگیر گردد.

۲۵- استناد به قرآن و سنت:

مبلغ نباید از پیش خود، سخن و باوری را به مردم تحمیل نماید؛ زیرا این کار علاوه بر آن که صدمات جبران‌ناپذیری به دین وارد می‌کند، خداوند از آن نهی کرده فرموده است: «شما نباید از پیش خود، چیزی را حلال و چیزی را حرام کنید و به خدا نسبت دهید تا بر خدا دروغ بندید. همانا کسانی که بر خدا دروغ می‌بندند، رستگار نخواهند شد.» (نحل: ۱۱۶) امام رضا^(ع) برای پاسخ‌گویی به پرسش‌ها و شبهه‌های مسلمانان، به کتاب و سنت تمسک می‌کردند، به‌ویژه کتاب؛ زیرا تحریف در آن راه نیافته بود، از این گذشته موردپذیرش همه‌ی مسلمانان بود.

یکی از مسائلی که در زمان امام رضا^(ع) در جامعه‌ی اسلامی به‌شدت رواج داشت، موضوع آواز و آوازخوانی بود، به‌گونه‌ای که در این دوره، به یکی از سرگرمی‌های مسلمانان تبدیل شده بود، حتی دربار خلیفه‌ی مسلمانان، از این امر مستثنا نبود. امام رضا^(ع) که شاهد این اوضاع بود، با توجه به نصّ قرآن، با استناد به آیه ۶ سوره لقمان آوازخوانی را حرام اعلام کرد. بر طبق این آیه، کسانی که سخنان بیهوده را میان مردم انتشار می‌دهند و قرآن را به استهزاء می‌گیرند، دچار عذاب خوارکننده‌ای خواهند شد. از نظر امام رضا^(ع) نیز پرداختن به آواز و آوازخوانی، کار بیهوده‌ای بود که مؤمنان واقعی به آن گرفتار نمی‌شدند. (حعاملی، ۱۴۰۹: ۱۷: ۳۰۶) ق، ج

یک مبلغ راستین حتی درشده نیاز به مردم اظهار نیاز کند و حاجات خود را تنها به پیشگاه قاضی الحاجات می‌برد. «ربّ انی لما انزلت الیّ من خیر فقیر.» (قصص: ۲۴) امام رضا^(ع) فرمودند: «بی‌نیازی و عزّت به هر طرف می‌گردند و چون به جایگاه توکل دست یافتند در آنجا قرار می‌گیرند.» (کلینی، بی‌تا، ج ۲: ۶۵)

نتیجه‌گیری

با توجه به نقش مهم پیامبر^(ص) و ائمه^(ع) از جمله امام رضا^(ع) در تبلیغ دین، مبلغان دین باید ویژگی‌های مناسب تبلیغی و رفتاری خود را از قرآن و اهل‌بیت^(ع) دریافت کنند.

مبلغ باید بین خویشان خود و دیگران تفاوتی قائل نباشد، بلکه همان‌گونه که انذار خویشان پیامبر^(ص) از

ایشان درخواست شده، مبلغ باید خویشان خود را مقدم بر غیر خویشاوندان تبلیغ کند، زیرا جامعه از خانواده تشکیل می‌شود.

با توجه به تهاجم فرهنگی که سبک زندگی اسلامی را نشانه گرفته و فشار قدرت‌های بزرگ بر دنیای اسلام و نیز ظهور گروه‌های تندرو و خشن که چهره رحمانی اسلامی را مخدوش نموده‌اند، ضرورت تبلیغ از طریق ویژگی‌های رفتاری مناسب بیشتر روشن می‌گردد، از این‌رو مسلمانان دنیا باید ضمن پرهیز از اختلافات، با رفتار و گفتار مناسب خود در تبلیغ باورهای دینی بکوشند.

لازمه موفقیت در تبلیغ دارا بودن ویژگی‌های رفتاری مناسب و لازم و استفاده از روش‌های مناسب است، از این‌رو در صورتی که ویژگی‌ها و شرایط لازم وجود نداشته باشند، تبلیغ اثر معکوس داشته و آثار زیان باری برجای می‌گذارد، با توجه به آن که پیامبران و ائمه (ع)، از جمله امام رضا (ع) کار تبلیغ را انجام می‌دادند، ویژگی‌های ایشان و روش‌هایی که برای تبلیغ استفاده می‌نمودند بسیار مفید و راهگشا است.

استفاده از روش‌های تبلیغی مناسب از جمله گفتگو در کاهش خشونت‌ها و جنگ‌ها نقش بسزایی دارد. ویژگی‌های رفتاری مبلغ و تبلیغ عملی وی بیشترین تأثیر را در تبلیغ و اثربخشی آن دارد، به گونه‌ای که بیشترین عامل موفقیت پیامبر (ص) و ائمه (ع)، مخصوصاً امام رضا (ع) در امر تبلیغ دین است. از مجموع گفتار و سیره امام رضا (ع) نتیجه گرفته می‌شود که رفتار مبلغ در توفیق وی بسیار مؤثر است؛ از سویی با توجه به الگو بودن اهل بیت (ع)، مبلغ باید ویژگی‌های مناسب خود را از گفتار و رفتار اهل بیت (ع)، از جمله امام رضا (ع) اقتباس کند.

منابع

۱- قرآن کریم

- ۲- امام رضا (ع)، علی بن موسی، (۱۴۰۶ ق). صحیفه‌ی الرضا علیه‌السلام، مشهد: کنگره جهانی امام رضا (ع)
- ۳- اسفندیاری، مصطفی، ناظری، حسن، نادریان، علیرضا. (۱۳۹۶). بررسی و تحلیل صنایع بدیعی در کلام امام رضا (ع) و امام سجاد (ع)، فصلنامه فرهنگ رضوی، شماره ۱۹، صفحات ۴۱-۷۱.
- ۴- حر عاملی، محمد بن الحسن، (۱۴۰۹ ق). وسائل الشیعه، قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.
- ۵- حرانی، حسن بن علی. (۱۳۹۴). تحف العقول عن آل الرسول، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- ۶- صادقی نیری، رقیه و حاجی زاده، مهین. (۱۳۹۰). روشهای دعوت و تبلیغ قرآنی از دیدگاه علامه طباطبائی، نشریه علوم قرآن و حدیث، ش ۲۲، بهار و تابستان ۱۳۹۰
- ۷- صدوق قمی، ابن بابویه محمد بن جعفر. (۱۳۷۸ ش). عیون اخبار الرضا، تهران، نشر جهان.

- ۸----- (۱۳۸۰). عیون اخبار الرضا. مترجم علی اکبر غفاری و حمید رضا مستفید، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ۹----- (۱۴۰۳ ق). معانی الاخبار، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم
- ۱-۰۱ طبرسی، حسن بن فضل. (۱۳۷۰). مکارم الاخلاق. قم: نشر شریف الرضی.
- ۱۱----- (۱۳۸۰). مجمع البیان، مترجم: علی کرمی. تهران: موسسه انتشارات فراهانی.
- ۲۱- عطاردی، عزیز الله. (۱۳۶۸). اخبار و آثار حضرت امام رضا (علیه السلام) تهران: کتابخانه صدر.
- ۳۱----- (۱۴۰۶ ق). مسند الامام الرضا علیه السلام، مشهد: کنگره جهانی امام رضا^(ع)
- ۴۱- عماد زاده، حسین. (۱۳۸۴). مجموعه زندگانی چهارده معصوم. تهران: نشر طلوع.
- ۵۱- غزالی، محمد. (بی تا). احیاء العلوم، بیروت: دار الکتب العربی.
- ۶۱- کاویانی، محمد. (۱۳۸۷). روان شناسی و تبلیغات با تأکید بر تبلیغ دینی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
- ۷۱- کلینی، محمد بن یعقوب. (بی تا). الکافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ۸۱- مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۳). بحار الانوار، تهران: نشر اسلامیه.
- ۹۱- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۷ ش). مجموعه آثار، قم: نشر صدرا
- ۰۲- معروف الحسنی، هاشم. (۱۴۰۹). سیره الائمه الاثنی عشر، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات.
- ۱۲- مفید بغدادی، محمد بن محمد. (۱۴۱۳ ق). الاختصاص، قم: کنگره هزاره شیخ مفید.
- ۲۲- منطقی، مرتضی. (۱۳۸۹). تهاجم تبلیغاتی. تهران: انتشارات عابد.